

UOT 811.512.161

R.N.Süleymanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
suleymanova-rena@bk.ru

QƏDİM TÜRK YAZILI ABİDƏLƏRİNDƏ MÜSTƏQİL SÖZ KİMİ İŞLƏNİB OĞUZ TÜRKÇƏLƏRİNDƏ ASEMANTIKLƏŞMİŞ SÖZLƏR

<https://doi.org/10.30546/170899876.73.02.2025.026>

Açar sözlər: *asemantikləşmə, qədim türk yazılı abidələri, Azərbaycan türkcəsi, leksik tərkib, müstəqil sözlər və köklər*

Türkcənin bilinən ilk əlifbası Orxon yazılarında da istifadə edilən Göktürk əlifbası kimi tanınan Orxon əlifbasıdır. Avrasiyada müxtəlif nümunələri olan runik yazıya bənzədiyi üçün bəzən belə adlandırılmışdır. VIII əsrin əvvəllərinə aid yazı sisteminin Çin və ya Soğut yazı sistemlərindən təsirləndiyi güman edilir. Sağdan sola yazılan əlifba Göktürk və Uyğur xaqanlıqları tərəfindən istifadə edilmiş, Qarahoca Uyğur Krallığı dövründə isə onun istifadəsi itmişdir. Əski uyğur əlifbası türk dillərinin bütün yazı növləri arasında ən uzun müddət istifadə edilən yazı sistemlərindən biridir. Soğut əlifbasının yaxın qohumu olan və 840-cı ildə Köhnə Uyğurların Turfan bölgəsinə köçməsi nəticəsində köhnə uyğur dilinə uyğunlaşan əlifba, əsrlər boyu Orta Asiyanın bəzi yerlərində və İranda istifadə edilmişdir. XVI əsrdə ərəb əsaslı əlifba ilə əvəzlənənə qədər əlifba yuxarıdan aşağı yazılır və əbcədin xüsusiyyətlərini göstərirdi. Bu əlifba sistemində hər bir hərf müəyyən rəqəmi ifadə edirdi və bu, yazı ilə hesablamanı birləşdirən funksional bir vasitə idi. Əlifbanın bu quruluşu həm dini, həm də inzibati mətnlərin tərtibində geniş şəkildə istifadə olunurdu.

Р.Н.Сулейманова

СЛОВА, УПОТРЕБЛЯВШИЕСЯ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ, АСЕМАНТИЗИРОВАННЫЕ В ОГУЗСКИХ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

Ключевые слова: *асемантизация, древнетюркские письменные памятники, азербайджанский тюркский язык, лексический состав, самостоятельные слова и корни*

Первая известная тюркская письменность это орхон-енисейская письменность, также известная как гёктюркская, использовавшаяся в Орхонских надписях. Поскольку она напоминает руническое письмо, встречающееся в разных частях Евразии, её иногда называют рунической. Считается, что письменность, восходящая к началу VIII века, подверглась

влиянию китайской или согдийской письменностей. Алфавит писался справа налево, использовался гёктюркским и уйгурским каганатами, но со временем вышел из употребления в период Карахочинского Уйгурского королевства. Древнеуйгурская письменность, одна из наиболее долго использовавшихся среди всех тюркских письменностей, была адаптирована к древнеуйгурскому языку после переселения древних уйгуров в регион Турфан в 840 году. Эта письменность, близкая к согдийской, на протяжении веков применялась в некоторых районах Средней Азии и Иране вплоть до XVI века, когда была заменена арабским алфавитом. Письменность писалась сверху вниз и имела абджадные черты. В этой системе алфавита каждая буква обозначала определённое число, что делало её функциональным средством, объединяющим письмо и счёт. Такая структура алфавита широко использовалась при составлении как религиозных, так и административных текстов.

R.N.Suleymanova

WORDS USED AS INDEPENDENT WORDS IN ANCIENT TURKISH WRITTEN MONUMENTS AND ASEMANTICIZED IN OGHUZ TURKIC LANGUAGES

Keywords: *asemantization, ancient Turkic written monuments, Azerbaijani Turkic, lexical composition, independent words and roots*

The first known alphabet of the Turkic language is the Orkhon alphabet, also known as the Göktürk script, which was used in the Orkhon inscriptions. It is sometimes referred to as "runic" because it resembles runic writing found in various parts of Eurasia. The writing system, dating back to the early 8th century, is believed to have been influenced by Chinese or Sogdian scripts. Written from right to left, the script was used by the Göktürk and Uyghur Khaganates, but fell out of use during the period of the Karakhoja Uyghur Kingdom. The Old Uyghur script, which is closely related to the Sogdian alphabet, is one of the longest-used writing systems among all Turkic scripts. After the migration of the Old Uyghurs to the Turfan region in 840, it was adapted to the Old Uyghur language and continued to be used in parts of Central Asia and Iran for centuries until it was replaced by the Arabic-based script in the 16th century. The script was written vertically (top to bottom) and displayed characteristics of an abjad. In this alphabetic system, each letter represented a specific number, making it a functional tool that combined writing and calculation. This structure of the alphabet was widely used in the composition of both religious and administrative texts.

Türk dillərinin tarixi inkişafı zamanı Azərbaycan türkcəsinin leksik tərkibində müşahidə edilən və geniş yayılan, tədqiqatçıların diqqətini çəkən dil hadisələrindən biri də “asemantikləşmə” prosesidir. Bu prosesin nəticəsi olaraq qədim dövrlərdə türk dillərinin müstəqil leksikasına aid sözlər

(xüsusilə köhnə monohecalı köklər) işlənmək qabiliyyətini itirir, lakin dildən ayrılmır, ayrı-ayrılıqda işlənməyə də, alınmaların tərkibində gizlənir, qədim köklərdən yaranan düzəliş və mürəkkəb sözlər, sabit söz birləşmələri, formalistlərlə və onlara əlavə edilən və ya artırılan sözlərlə birləşərək yeni lüğətin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Sözlərin belə qədim köklərini adlandırmaq üçün ayrıca termin və ifadələrdən istifadə edilməlidir. Müstəqilliyini itirən sözlər, mənasız sözlər, köklər, asemantik sözlər (köklər) və s. arasında asemantik sözlər termini daha çox bu leksik vahidlərin mahiyyətini əks etdirir, ona görə də bu termindən istifadə etməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Bəzi sözlərin dialekt və şivələrimizdə mövcud olmaması, onların yazılı abidələrimizin yaranmasından xeyli əvvəl asemantikləşdiyini göstərir. Azərbaycan dilində asemantikləşmiş, lakin qədim türk yazılı abidələrində müstəqil lüğət vahidi kimi istifadə olunan sözlər olduqca çoxdur. Məsələn, *sa* (*sana, say*), *ba* (*bağla*), *aş*, *as* (*aşağı*) [8, s.32].

Digər dil vahidləri kimi, bir çox asemantik də sözlər var. Onların bir qrupu qədim türk yazılı mənbələrindən müstəqil lüğət kimi çıxmış, digər hissəsi Azərbaycan dili abidələrində öz müstəqilliyini qoruyub saxlamış, üçüncü hissəsi isə müasir türk dillərinin bəzilərində, xalqımızın dialekt və şivələrində işləyə bilər. Bu növlər içərisində ən çox və ən rəngarəng (müxtəlif) xüsusiyyətli olanı Azərbaycan dili abidələrində işləyib müasir dilimizdə asemantikləşən sözlərdir. Lakin problemin geniş və çoxölçülü olması, məqalənin həcmi buna imkan vermədiyindən, təbii ki, məsələni tam şəkildə izah etmək mümkün deyil.

Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, çağdaş dilimizdə asemantik, yazılı abidələrimizdə isə ayrı-ayrılıqda məşğul olan sözlərin əksəriyyəti təbii olaraq qədim türk yazılı mənbələrində mövcuddur. Onların müəyyən bir hissəsi danışq dilində, dialekt və şivələrdə qismən, məhdud dərəcədə öz funksionallığını və müstəqilliyini qoruyub saxlasa da, bunlar ədəbi dilimiz üçün asemantik leksik aşkarlamalardır.

“Ara” feili də çağdaş dilimizdə təsirsiz sözlərdən biri kimi çıxış edir. Hazırda bu söz əsasən bədii dildə və digər ifadələrin tərkibində işlənir. Lakin qədim dövrlərdə, xüsusilə də şifahi türk dillərində “ara” geniş işləkliyə malik, müstəqil və fərdi mənə daşıyan sözlərdən biri olmuşdur. Bu söz Azərbaycan dilli yazılı abidələrdə də tez-tez rast gəlinmiş, əsasən məkan, münasibət və ara məsafə bildirən mənalarda istifadə edilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, sözün semantik tərkibində zamanla daralma müşahidə olunmuş və bu da onun çağdaş dildə məhdud şəkildə işlənməsinə səbəb olmuşdur. “*Nə cahillər səni göydə arayır (axtarır), yerdə istəyirlər...*” [1, s.16]; “*Atından, ana dilin səni arayıb (axtarıb)*” [1, s.24].

Türk dillərində məna yuvası təşkil edən sözlərdən biri də “al” sözüdür. Yazılı abidələrdə fonetik baxımdan eyni tərkibə malik bu söz “ön, qabaq”, “yalan, fırıldaq”, “od”, “aşağı, alt” və “qırmızı” kimi müxtəlif mənalarda işlənmişdir. “Al” kökü bu mənaların hər birində, daha doğrusu, eyni fonetik tərkibə malik müxtəlif sözlərdə zamanla asemantikləşməyə məruz qalmışdır. Almaq mənasında olan “qasaq, qarşı, ön” sözləri tam asemantikləşməmiş (alın sözündə gizlənmiş), almaq mənasını verən “yalan, aldadıcı” sözü isə tam asemantikləşmişdir. “al” mənasını verən “qırmızı” sözü qismən, natamam asemantikləşmişdir.

Bunlardan əlavə “-al” fonetik tərkibli başqa bir söz də var: “aşağı”, “enmək” və s. sözdə hələ də qalır. Bu söz son mənada (rəng mənasında) yazılı mənbələrdə çox geniş işlənmiş, ədəbi dilimizin bəzi üslublarında, xüsusən də şeir dilində indiyədək müstəqilliyini qoruyub saxlamışdır. Lakin bu söz abidələrimizdə ən işlək leksik aşkarlamalardan biridir: “*Alca gam şorladı, goynı aldı*” [3, s.115].

Düzdür, bu sözü çağdaş dilimiz üçün müstəqilliyini tamamilə itirmiş sözlər sırasına daxil etmək mümkün deyil. Al sifəti çağdaş ədəbi dilimizdə, xüsusən poeziyada müəyyən dərəcədə işlənir. Bununla da “qırmızı” sözü abidələrimizdə ifadə etdiyi mənanı qoruyub saxlayır və “al” sözünün mahiyyəti asemantikləşərək sabit leksik vahidlərdə – “*alyanak*”, “*allı-qızılgül*”, “*əl-əlvan*”, “*allan*”, “*al şəfəq*”, “*alaş*”, “*əl*”, “*öyrəşmiş*”, “*alov*” və s. ifadələrdə yaşamışdır.

Aru - arı sifəti dilimizdə saf, təmiz mənalarında yazılır. Mənbələrdə leksik vahid kimi də geniş şəkildə işlənən bu söz olduqca qədimdir. Türk abidələrində ən işlək leksik vahidlərdən biridir. dilimizin çoxu qədim yazılı abidələrdən biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da yuxarıdakı mənanı çatdırmaq üçün ancaq aru sözü işlədilmiş, onun çağdaş dilimizdəki qarşılığı olan təmiz və saf sözləri isə abidədə də eyni mənada işlənmişdir: “*Aru sudan dəstəmaz aldılar*” [6, s.19]; “... *ömrünün sonunda bir aru imandan ayırmaya bilər*” [6, s.85]; “*Aru gölü ördegün şakıyıb ərazisi...*” [6, s.63]; “*Aru könlüdə pas olsa, şərab açar*” [6, s.64].

Bu deyim çağdaş ədəbi dilimizdə də işlənir. Lakin dialekt və ləhcələrimizdə “aydan arı, sudan duru” ifadəsində, həmçinin başqa söz və ifadələrdə öz izini qoruyur.

Ayıt feili qədim türk abidələrindəki ay feilindən törəmişdir. Amma Azərbaycan abidələrində “ay” feili işlənir. Həmin feil indiyədək bəzi dialektlərimizdə qalmışdır, lakin bəzi tədqiqatçılar onun dilimizdə uzun müddət işləndiyini, abidələrimizdə də vurğulandığını göstərir. Ay-kökündən yaranan *ayıt* feili yazılı abidələrimizdə çox fəal olmuşdur: “*Kobud dizə çəkdi ayıtdı*” [6, s.18]; “*Oğlan aydur: - bəy, bizim begümüz oğlu kimdir? Ayıtdılar: - Bay Bürenün oğlu...*” [6, s.76]. “Ay” və “ayıt” feilləri

çağdaş ədəbi dilimizdə işlənmiş. Onların izləri ayama (ləqəb) sözündə və dialektlərimizdə bəzi sözlərdə qalmışdır.

Acı - açıqlanmaq. Bu deyim müstəqilliyini tamamilə itirmiş sözlərdən deyil. Onun əsas məna variantlarından biri (açılmaq, iddialı olmaq) ədəbi dilimizdə yoxdur, yalnız dialektlərimizdə qalmışdır [7, s.212]. “Kitab”dakı bəzi tayfalarda həmin sözün, xüsusilə də *ağrılı* mənasına rast gəlirik. Lakin nə türk (osmanlı) dilinin yazılı abidələrində, nə də müasir türkcədə *acı* feili göstərdiyimiz mənaya malik deyil. M.Şirəliyevin fikrincə, bu abidəni nəşr etdirən və onun leksikonunu hazırlayan türk alimləri həmin söz başqa mənalarını (ağlamaq, incitmək) itirmişdir [7]. *Acı* feili də “Kitab”da dəfələrlə işlənir: “*Böcəkdən sonra irdi kamani tirin boynuna atdı. Buğaya acıdı, özünü yüksək yerdən atdı*” [6, s.51]. Burada “acı” feilinin mənası indiki acıq, acıqlı, açıqlanmaq kimi düzəltmə sözlərdə qalmışdır.

Biti- qədim mənali sözlərdəndir və yazılı abidələrimizdə çox fəaldır. Abidələrimizdə bu sözdən əmələ gələn *bitik* (yazı) feli-sifətinə tez-tez rast gəlinir:

*“Yazdım bitiyi gamu sərəsar,
Tutdum anı qarşıma bərabər”* [8, s.71].

İndi nə *biti* feili, nə də ondan düzələn “*Biti*” adı ədəbi dilimizdə işlənmiş. Yalnız dialektlərimizdə yazı-pitik, dua-pitik ifadələrində onların izini görmək mümkündür.

Bağda feili. Bu söz dilimizin tarixi qaynaqlarında da müstəqil bir dil vahidi kimi işlənir. Bu sözə iki mənada rast gəlinir. “*Bağlamaq, birləşdirmək*” və ya “*barışdırmaq, yola gətirmək*”. “...*Qeyrətə gəldi, gavradi gızun bağdamasun... tutdu*” [6, s.84]. Buradakı “*bağda*” feli “bağlanmaq, barışmaq, yaxınlıq göstərmək” anlamında işlədilmişdir. Yəni qızın “bağlaması” onun bir növ razılıq göstərməsi, könül verməsi, münasibətə açıq davranması kimi başa düşülə bilər. Bu söz indi də *bağdaş* – *barışmaq* kimi düzəltmə sözlərdə qalmaqdadır.

Kakmak - (gaxmaq) feili qədim türk sözlərindəndir və Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində *vurmaq, düymələmək, açmaq* və s. (döymək, döymək, bağlamaq), eləcə də çağdaş dilimizin arxaik mənasında (baş qoymaq, üzünə vurmaq) işlənir:

“*Əgər çoban ile varacak olursam, qalın Oğuz bağları bənim başuma kakınç qaharlar*” [6, s.89]; “...*mən bugün qonur ata kakaram, üç günlük yolu bir gündə aluram*” [6, s.19]; “*Göz gakuban könül alan görkölüsünün boynun öpəm*” [6, s.413]; “*Ökçəsin ökçəsinə qaxdı, qaburgasının qarnına qavşurdu*” [6, s.104]. Bu sözə başqa abidələrdə də rast gəlmək mümkündür.

*“Gahdı sənəm oları varın,
Der men verəyim cezayı karın”* [8, s.42].
“Nərgiz göziün açmış ona baxır,

Sünbül yüzünə tapanca gahır" [8, s.14].

"Kak//gah"+maq feili, görünür, əvvəllər ayrı mənada (vurmaq, doğrulmaq) olub, sonralar isə məcazi mənada işlənməyə başlayıb, müasir dilimizdə də məcazi mənada qalmaqdadır.

"Düm" sözü indi ayrılıqda işlənmir. Bu sözə yalnız düz, but və s. sözlərin tərkibində rast gəlmək mümkündür. Müasir dildə bu söz sifətin çoxaltma dərəcəsini ifadə etmək üçün istifadə edilən morfem kimi diqqəti cəlb edir: "*düm ağ, düm qırmızı*" və s. Dilimizin yazılı mənbələrində "düm" sözü "tam" mənasında ayrıca lüğət vahidi kimi mövcud olmuşdur: "*Qara bağı sarsıldı, düm yüreği oynadı*" [6, s.56]; "...*düm qara pusuarik ordumun üzerine tökülür gördüm*" [6, s.83]. Bir çox lüğətlərdə bu söz təmiz, tam, tamamilə olaraq qeyd olunur.

"Düg-düy" feili türk dillərinin əski sözlərindəndir. Bu feil yazılı mənbələrimizdə geniş şəkildə işlənmiş və iki əsas mənaya malikdir: "*toy-düyün*" və "*düyümləmək*". İndi "düy" feilinin birinci mənası dilimizdə yoxdur, ikinci mənası isə yalnız dialektlərimizdə var. Abidələrimizdən nümunələrə diqqət yetirək: "...*bıyığın ənsəsində yedi yerdən düğən... Kəzən Begün kandaşı Kara Güne çapar yetdi*" [6, s. 98]. İndi-düg, duy feili bəzi söz və ifadələrdə öz izini saxlamışdır: *eşitmə, söylə, demə* və s.

"Dal" feili dilimizin hərəkətsiz fonduna keçmiş və yazılı mənbələrimizdə ifadə etdiyi mənə variantlarının bir qismini itirmişdir. Hazırda dilimizdə daha çox obrazlı söz və ya poetizm kimi işlənir (xəyallara dalmaq, fikirlərə dalmaq və s.). Bu feilin obrazlı işlənməsi ilk yazılı abidələrimizin yarandığı dövrlərdən başlayıb (XIII-XIV):

"Güləndam bunların fikrini bildi,

Baş aşağı egüb fikrə daldı" [2, s.98].

Çağdaş dilimizdə "dal" feili aşağıdakı söz və ifadələrdə qalmışdır: *daldalanmaq, dalğın* (xəyalpərəst) və s.

"İraq/ırak" qədim (qədim) türk qaynaqlarında, dilimizin yazılı abidələrində yer alır: "*Gög Irak, yer qatı, dedi*" [6, s.16]; "*Egrek aydır: - Qanı ol delü yiğit? Irakdan göstərdilər*" [6, s.89]; "*İraqından yaxınından gəlişdilər*" [6, s.106].

İndi bu sözə ancaq bəzi ifadə və atalar sözlərinin tərkibində rast gəlinir: *üzdənirəq, gözdən iraq-könüldən iraq, iraq canından* və s. Onu da qeyd edək ki, bu söz poeziya dilində XX əsrin sonlarına qədər "uzaq" mənasında, ayrılıqda işlənmişdir:

"Elə bilsin padişah-ı zamandır,

Hər kim irak olsa muhtasar səndən" [9, s.62].

"Kayır//kayur-gayır" feilinə aid qədim abidələrdəki mənalar müasir dildə işlənmir. Yazılı mənbələrimizdə bu feil qəmli olmaq, kədərlənmək,

narahat olmaq anlamlarında işlənmişdir. *“korkma, kayırma, big serhoşdur, anun üçün kayırmagıl”* [4, s.78];

“Kayır//gayır-kay//gey” – bu feilin kökü olan *“kay//gay”* qayğı, qayğılı, qayğıkeş və s. sözlərdə qalmışdır. Qədim türk yazılı abidələrində *“kay”* feili *“xorlamaq, incitmək”* mənasında müstəqil sözdür.

“On//onmaq” feilinin müxtəlif mənalı (islah etmək, qocalmaq, xeyirli olmaq və s.) yazılı mənbələrimizdə ayrı-ayrılıqda işlənir: *“Allah-Allah deməyincə işlər onmaz”* [6, s.59]; *“...oğlanını qırx günde yarası onaldı, sapasağ oldu”* [6, s.15]; *“...Qadir Tanrı, mədəd səndən, qara donlu kafire at dəpəram, işimi sən onar”* [6, s.104]. *“Kitabi-Dədə Qorqud”* boylarında bu feildən düzəltmə söz *“onar”* formasında vardır: *“Tekür aydır: -Mere, onat görüm, bu gələn Begil ise, sizden öndən mən qaçaram, dedi”* [6, s.90]. *“On”* feili nə ədəbi dilimizdə, nə də dialektlərimizdə qalmamışdır. Bu feildən düzələn *“onat”* sözü dialektlərimizdə, *“avand”* variantı isə ədəbi dilimizdə işlənərkəndir: *“işin avand olsun, avanda düşmək, avand olmaq”* və s.

“Ög//Öy” feili iki məna variantına malikdir: *“ev”, “ocaq”* və *“düzəltmək”, “məsləhət vermək, nəsihət vermək”*. Abidələrimizdə *“Ög//Öy”* feili çox geniş şəkildə işlənir: *“Salur Qazan nə atın ögdi, nə özün ögdi, amma Begilin hünerini söylədi”* [6, s.78]; *“Ol ögdüyüm yuca Tanrı dost oluban mədəd irsün, hanım hey!”* [6, s.89]. *Ög* sözü türk dillərində sinkretik sözlərdən biridir. Belə ki, bəzi məqamlarda ağıl və fikir mənasını daşıyan bir ad kimi də ortaya çıxır:

“Ol ucdan mənzələ irəməyövüz

Ögümüz, usumuz dəraməyövüz” [2, s.53]

“Güləndamı a dedi: Dərviş ögüni

Bilirsən mi bana səs etdigüni” [2, s.54].

Müasir dilimizdə *ög-öğüd* (ağıl, fikir) sözü yoxdur. İndi *“ög”* feili *öğut, ögrət- nəsihət* ifadələrində, *Ög* adı isə *öyrənmək, öyrətmək* feillərində qalmışdır.

Or feili qədim türk yazılı abidələrində *biç, vur, kəs* mənasında müstəqil lüğət vahidi olmuşdur. Bu feil *or, ur, ora, ura* və başqa variantlarda müasir türk dillərinin bəzisi və şivələrində ayrılıqda işlənir: *“Qılinc çəkib başın ordu”* [6, s.220]. Bu nümunədə *“ordu”* forması *“or-”* feilinin keçmiş zaman şəkilçisi ilə işlənmiş halıdır və burada *“kəsmək, öldürmək”* mənasında işlənmişdir.

Tür//dür feili də müasir dilimizdə müstəqil lüğət vahidi kimi işlənir. Ona yalnız danışiq dilindəki *dürmələ, dürmək* sözlərinin tərkibində aseantik söz kimi rast gəlinir. *“Ər bitik türdü”* – *“Kişi məktubu бүkdü”* [4, s.15].

Məsələn: *ər* (tez, tezdən) - ertə, erkən; *er* (etmək, olmaq) - idi, i- miş, isə; *sor* (soruşmaq, xəbər almak) - soraq, sorğu, soruş, soraqlaş; *sığır* (inək, ökiiz) – *sığırçın*, *sığır quyuğu*, *Sığırılı*; *təp* (vurmaq, təpikləmək) - təpik, təpin, təpikləmək; *tüt* (tüstülənmək) - tüstü, tütün, tüstülən; *uyu* (yatmaq, yuxulamaq) - yuxu, yuxulamaq, yuxucul; *umu* (təmənni, umuküsü); *uz//uza* (uzaq, uzaqlaşmaq) - uzun, uzanmaq, uzaq, uzaqlaşmaq; *gen* (aralı, uzaq); *yak//yah* (yandırmaq, odlamaq) - yandırıb yaxmaq, oda yaxmaq; *yırğa* (yırğalanmaq, yırğalanmaq); *yüli//yüle* (qınnaq,ülkücləmək) *ülküç*, *ülküclə*; *yöre* (yan, böğür) - yan-yörə; *yaş//yaşın* (gizlənmək, gizləmək) - yaşmaq; *yok//yük* (üst, yuxarı) - yüksək, yüksəl, yuxarı; *yap//yap//yab* (sakit, yavaş) - yavaş, yavaşı; *yazı* (çöl, səhra, kır) - yazı pişiyi, *Qarayazı meşəsi* və s. [5].

Nəticə

Çağdaş dilimizdə ayrıca leksik vahid kimi işlənməmiş, başqa söz və ifadələrdə öz izini gizlədən bir və ya iki hecalı sözlər yuxarıda qeyd etdiklərimizdən qat-qat çoxdur. Bu sözlər bir çox hallarda zamanla mənaca zəifləyərək yalnız kök və ya şəkilçi morfem səviyyəsində yaşamağa davam edir. Onlar bəzən söz düzəltmə vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir, bəzən isə sabit ifadə və birləşmələrin içində funksional olaraq qorunub saxlanılır. Burada onların hər birindən geniş danışmağa çalışdıq, lakin ümumi tendensiyləri göstərən nümunələrlə bu prosesi daha aydın izah etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. *Balasaqunlu Y.* Qutadqu-bilik. Bakı: Azərnəşr, 1994, 222 s.
2. Dastani-Əhməd Hərami. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 120 s.
3. *Kaşğari M.* Divani lüğət-it-türk: 4 cildə, III c. Bakı: Ozan, 2006, 400 s.
4. *Kaşğari M.* Divani lüğət-it-türk: 4 cildə, IV c. Bakı: Ozan, 2006, 752 s.
5. *Kaşğari M.* Divani-lüğət-it-türk: 4 cildə, I c. Bakı: Ozan, 2006, 259 s.
6. *Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı: Elm, 1988, 205 s.
7. *Şirəliyev M.* Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 416 s.
8. *Şükürov Ə.Ç., Məhərrəmov A.M.* Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: API, 1976, 342 s.
9. *Zakir Q.* Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya press, 2005, 501 s.
10. *Xudiyev N.* Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 596 s.

Redaksiyaya daxil olub 03.05.2025